

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ
ТАРИХ ВА УНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ
КАФЕДРАСИ**

**“ВАТАН ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА
АРХИВ ВА ЎЛКАШУНОСЛИК
МАТЕРИАЛЛАРИНИНГ ЎРНИ”**

**ТОШКЕНТ
«VNESHINVESTPROM»
2020**

УЎК: 658.325.23

КБК: 958.2

“Ватан тарихини ўрганишда архив ва ўлкашунослик материалларининг ўрни” илмий мақолалар тўплами.–Тошкент, «VNESHINVESTPROM» нашриёти, 2020. 222-б.

Масъул муҳаррир:

А. Ҳ. Пардаев–тарих фанлари номзоди, доцент

Тақризчилар:

А. Сагдуллаев–тарих фанлари доктори, профессор, академик

Ф. Э. Тошбоев–тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Илмий мақолалар тўпламида Ўзбекистон тарихининг энг қадимги даврларидан ҳозирги кунгача бўлган тарихи тарихшунослик, манбашунослик археология ва этнология материаллари асосида ёритишга ҳаракат қилинган. Тўпланда қадим тарихимизни ўрганишда муҳим бўлган архив ва ўлкашунослик материалларининг тўтган ўрни, иккки авлод вакиллари устоз ва шогирдлар назарида талқин қилинган.

Тўплам ёш тадқиқотчилар, талабалар ҳамда Ватанимиз тарихи билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Илмий мақолалар тўплами Жиззах давлат педагогика институтининг 2020 йил 23 сентябрдаги 3-сонли илмий-техникавий Кенгашида муҳокама қилиниб, нашрга тавсия этилган.

Мақолаларда ёритилган тарихий жараёнлар, маълумотлар ва чиқарилган хулосаларнинг ҳаққонийлигига муаллифлар жавобгар.

ISBN: 978-9943-49990-1

©«VNESHINVESTPROM», 2020

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИДА АРХИВ МАТЕРИАЛЛАРИДАН
ФЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

АРХИВ ХУЖЖАТЛАРИДА БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ
АФГОН ФУҚАРОЛАРИ ИЖТИМОИЙ ҲАЁТИНИНГ
ЁРИТИЛИШИ

Ш. А. ҲАЙИТОВ—БухДУ “Жаҳон тарихи” кафедраси
профессори, т. ф. д.

А. А. АҲМАДОВ—БухДУ “Бухоро тарихи” кафедраси ўқитувчиси

Бухоро амирлиги ва Афғонистон ўртасида узоқ асрлардан буён ўзаро савдо-сотик алоқалари йўлга қўйиб келинган. Турли тарихий босқичларда икки мамлакатни бир-бирига боғловчи савдо йўллари мавжуд бўлган. Шундай йўллардан: Бухоро-Балх-Кобул, Бухоро-Маймана, Бухоро-Қарши-Шибиргон-Ҳирот йўналишлар орқали узлуксиз алоқалар ўрнатилган. Афғонистон ва Бухорони туташтирувчи савдо-сотик ва карвон йўлларида 200-300 туя юк ортилган карвонлар қатнови мунтазам қатнади. Маълумки, XIX асрнинг охирида икки давлат ўртасидаги чегара чизиги Амударё орқали ўтган. Россия-Бухоро-Афғонистон чегарасидаги ўтиш пунктларда Керки, Келиф, Айваж божхоналари ташкил этилди. Шу пайтдан бошлаб Бухоро-Афғонистон савдо йўлларининг назорати, савдодан ундириладиган бож тўловлари Россия хазинаси ихтиёрига ўтди. Афғонистоннинг кўплаб шаҳарлари орқали Бухорога кўк чой, pista, бодом, тери, жун маҳсулотлари олиб келинган. Россия маҳсулотлари шакар, қанд, темир, чўян қозонлар, гугурт, мис, сандик, мўйна, идиш кабилар Бухоро орқали Афғонистонга чиқарилган. 1900-1913 йилларда Афғонистонга чиқариладиган маҳсулотларнинг турлари кўпайиб, чарм, қоғоз, заркалава, темир ва мис симлар, керосин, лампа шишалар, шам ва шамдонлар, галантерия маҳсулотлари, совун кабилар олиб бориб

сотилган. Бухоро амирлигининг юзлаб савдогарлари Афғонистоннинг турли вилоятларида савдо-сотик билан шуғулланиб, улар ўзларининг дўкон ва савдо расталарига эга бўлганлар. Бир қатор ўнлаб Бухоро фуқаролари турли сабабларга кўра Афғонистон шаҳарларида яшаб қолишган. Шунингдек, XX аср бошларида Бухоро амирлиги шаҳар ва қишлоқларида, чегара худудларидаги бекликларда турк ва афғон фуқаролари истиқомат қилишган. Улар тирикчилик илинжида турли машғулотлар билан шуғулланганлар. Архив ҳужжатларидан бирида: “XX аср бошларида биргина Бухоро шаҳрида 7000 турк ва 4000 сонли афғонлар истиқомат қилишган” (ЎзРМДА. И-3. 1-р. 1168-х. 200-в), –деб маълумот берилади. Биринчи жаҳон уруши арафасида ва кейинги йилларда Бухоро амирлигида истиқомат қилган афғонлар, уларнинг машғулотлари, сармояси ва турмуш тарзлари ҳақида “Бухоро амири Кушбегиси бошқармаси”нинг архив ҳужжатлари орқали бой маълумотлар олиш мумкин. Афғон фуқаролари амирлик худудига тегишли бўлган икки давлат чегарасидаги шаҳар ва вилоятларда кўпчиликти ташкил қилиб, улар турли сабабларга кўра келиб қолишган. Архив ҳужжатларидан кўринадики, афғонистонлик фуқароларнинг салмоқли қисми амирликнинг Бойсун ва Карки вилоятида ҳамда Бухоро, Қарши, Чоржўй, Термиз каби шаҳарларда истиқомат қилиб, тижорат ишлари билан машғул бўлганлар. Улар бир жойда муқим яшаб қолмаганликлари, ўзларининг яшаш жойларини доимо ўзгартириб турганликлари кузатилади. “Карки вилоятида тижоратчи афғонлардан ташқари яна 300 нафарга яқин афғонистонликлар истиқомат қилиб, улар пахтачилик билан шуғулланадилар, баъзилари эса мардикорлик қиладилар. Кунлик ва ойлик маоши ҳисобидан қашшоқларча яшайдилар, улар ўз ватанларига бориб турадилар” (ЎзРМДА. И-126. 1-р. 240-х. 18-в), –деб маълумот берилади архив ҳужжатида.

Тарихий манбаларнинг бирида Карки шаҳрида 1914-1915 йилларда истиқомат қилган афғонистонлик тижоратчи ва

дўкандор фуқароларнинг исм-шарифи, тутилган жойи, касб-кори, тўплаган сармояси, амирликда қачондан бошлаб истикомат қилиши, онлавий аҳволи ҳақида атрофлича маълумот келтирилган. Афғон фуқаролари ҳақидаги маълумотномаларда уларнинг асосий қисми Карки шаҳрига Афғонистоннинг Қандаҳор, Тошкўрғон, Ойбалик, Шибиргон, Кобул, Балх, Сабгон, Андхўй, Маймана, Ҳирот, Оқча каби шаҳар ва аҳоли марказларидан келиб қолганлиги аниқ бўлади. Афғонистон фуқароларининг Бухоро амирлигида турли машғулотлар билан шуғулланганлигини ҳам маъналар орқали англаб олиш мумкин. Улар шол, чой, газлама, нон, ҳолва ва қандолатлар, ковуш ва оёқ кийимлари ҳамда устки кийимлар сотадиган тужжорлар, қассоб, фойтунчи, ошпаз, тикувчи, тўкувчи, самоварчи каби турли касб-кор ва ишларни бажаришган. Уларнинг орасида амирликда 27 йилдан 20, 16, 14, 12, 10, 6, 5 йиллар давомида истикомат қилганлар, ҳатто, кўчганига бир неча ой бўлганлар ҳам мавжуд бўлиб, кўпчиликлари муҳожирликда оила қуришни лозим топмаган. Афғонистон фуқароларининг сармоялари билан боғлиқ бўлган маълумотларнинг аниқ келтирилиши, улар амирлик маъмурий идоралари томонидан қатъий назорат қилиб борилганлигидан далолат беради. Архив ҳужжатлари қиёсий таҳлил қилинганда, Афғонистон фуқаролари орасида 20. 000 танга миқдорда сармояга эга бўлган тужжор ва атторлик қилувчилар борлиги кузатилади. “Афғонистонлик Мирзо Ҳасанхон Исоқхон Тепакабирда (Бойсун вилояти) атторлик касби билан шуғулланади, саройи бор, сармояси 20. 000 танга. Оиласи йўқ” (Ўша архив. 1195-х. 6-варақнинг орқа томони), - дейлади архив ҳужжатларидан бирида. Афғонистонликлардан яна бири ҳақида: “... Муҳаммад Али ҳам шу жойда яшайди, у бадавлат эди, ҳозирда қарздор бўлиб, синиб қолган. Тепакабирдаги Вазирхоннинг ҳовлисида ижарада яшайди. Оиласи бор” (Ўша архив. 23-варақ, 23-варақнинг орқа томони), - деб ёзилади. 1914-1916 йилларда Бухоро амирлиги ҳудудида яшаб келаётган афғон фуқаролари қарздорликлари, моддий аҳволлари танглиги,

нотавонликлари, яъни тирикчиликларини йўлга қўя олмаганликлари туфайли Туркистон генерал-губернаторлик худудидаги вилоятлар бўйлаб тарқалиб кетишган. “Афғонистон раиятидан келган Фазлул Кодир Афғоний 20 йил шу вилоятнинг Тудий қишлоғида яшади, атторлик билан шуғулланди, у қарздор бўлганлиги туфайли Фарғонага кетган. Яна бир афғон Насим 6 йилдан буён Бойсун вилоятига қарашли Жаъфар қишлоғида яшаган. Нотавонликдан ҳозирда Фарғонага кўчиб кетган. Ҳожимуҳаммад афғон аввало Деновнинг Ярчи мавзеида, кейинчалик 4 йил давомида Начак қўрғончасида яшаган, Ярчида дўкон очиб, бойиб кетган, бироқ дўконига ўт тушиб, ҳозирда (1914 йил) ҳеч нарсасиз қолган. Қарздор. Ўзига тегишли уйда яшайди” (ЎзРМДА. И-126. 1-р. 240-х. 18-варақнинг орқа томони), – деб маълумот берилади архив ҳужжатларида.

Юқоридаги маълумотлар шунини кўрсатадики, Бухоро амирлигидаги Афғонистон фуқароларининг айримлари ўзларининг шахсий дўконлари, уй-жойларига эга бўлишган. Бундан ташқари уларнинг от-уловлари, фойтунлари, чорва моллари, дехқончилик қилиш учун ер участкалари ҳам бўлган. Бундайлар оз сонли бўлиб, улар бир қадар сармоя орттирган ва бадавлатлашган афғонлар эдилар. Бироқ, амирликдаги аксарият муҳожир афғонлар камбағал ва уй-жойсиз, оиласиз шахслар бўлиб, мавсумий ишларни бажаришган. Улар тирикчилик ўтказиш мақсадида ҳар қандай ишларга рози эдилар, XX аср бошларида Афғонистон ва Бухоро орасида катнаб юрган мардикор афғонлар сони ҳам оз эмасди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. ЎзРМДА. И-3. 1-р. 1168-х. 200-в.
2. ЎзРМДА. И-126. 1-р. 240-х. 18-в.
3. Ўша архив. 1195-х. 6-варақнинг орқа томони.
4. Ўша архив. 23-варақ, 23-варақнинг орқа томони.
5. ЎзРМДА. И-126. 1-р. 240-х. 18-варақнинг орқа томони.

МУНДАРИЖА:

СЎЗБОШИ.....	3
<u>ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИДА АРХИВ МАТЕРИАЛЛАРИДАН</u>	
<u>ФЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ</u>	
Ш. А. ХАЙИТОВ, А. А. АХМАДОВ Архив хужжатларида Бухоро амирлигидаги афгон фуқаролари ижтимоий ҳаётининг ёритилиши 6	
Ж. БЕГИМКУЛОВ, Н. МУРОДОВ. Жиззах вилоят давлат архивида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар хусусида 10	
Ф. Э. ТОШБОЕВ Россия мустамлакачилиги даврида Уструшонадаги тарихий ёдгорликларни ўрганишнинг бошланиши 15	
А. Х. ВАЛИЕВ. Эволюция системы социальной защиты населения в Узбекистане 20	
У. ТЎПЧИЕВ, М. НОМОЗОВА. Россия империяси мустамлакаси даврида Туркистон ўлкасида боғдорчилик соҳасидаги ўзгаришлар 31	
SH. A. NAUITOV, A. A. AHMADOV. Arxiv hujjatlarida afg'onistondagi Buxoro elchilari: faoliyati va tarixiy taqdirlari (XX asr 20-yillari) 38	
B. MIRKOMILOV, M. NOMOZOV. Buxoro jadidlarining g'oyaviy qarashlari va uning turkistonga ta'siri 46	
A. A. AHMADOV. Buxoro amirligi qushbegisi arxivining shakllanish tarixi 50	
<u>ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОЛОГИЯ, ТАРИХШУНОСЛИК ВА МАНБАШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ</u>	
Ф. А. АХМЕДШИНА, Ш. БЕКМУРАТОВ. Диний эътиқодларнинг вужудга келиши ва унинг илк шакллари 59	
Г. МУМИНОВА, Э. УММАТОВА. Калтаминор..... 69	